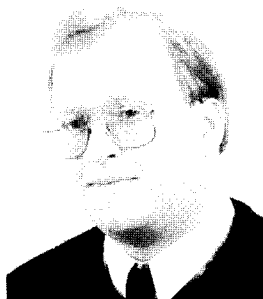

Dansen om het moeras

Helder analyseert M.J. Trappenburg in haar dissertatie vier recente medisch-ethische debatten en daarin gehanteerde denkmodellen. Zij meent dat geen van de debatten of denkmodellen bevredigend is. Daarom ontwikkelt zij een nieuw denkmodel, waarmee zij aansluit bij Micheal Walzers 'Spheres of Justice'. Walzers benadering roept sterke herinneringen op aan Dooyeweerd, toch blijken de verschillen tussen beiden groter dan de overeenkomsten.

In Nederland bestaat een grote verscheidenheid aan opvattingen over gevoelige ethische kwesties als abortus, euthanasie, experimenten met embryo's en genetica. Deze verscheidenheid geeft aanleiding tot debatten over de vraag wat wel en niet is geoorloofd, en over de vraag wat we wel of niet moeten verbieden. Deze debatten vormen veelal een buitengewoon onoverzichtelijk geheel. Retorische 'argumenten' worden afgewisseld met diep-filosofische analyses, juridische fijnslijperijen komen in contact met kerkelijke standpunten. Alleen al vanwege deze grote onoverzichtelijkheid is het bijzonder prettig dat Margo Trappenburg in haar recent verschenen dissertatie een analyse maakt van vier recente medisch-ethische debatten. Zij doet dat op een zeer

Mr. drs. A.K. Huibers

heldere manier die bovendien blijk geeft van een grote belezenheid. Het is bekend dat weinig dingen zo lastig zijn als het op adequate wijze samenvatten

en weergeven van een debat. De manier waarop zij dit doet, maakt haar proefschrift al zeker de moeite waard. Natuurlijk gebeurt het soms dat je als lezer een verwijzing mist naar een artikel dat jou nu juist bijzonder heeft geïnspireerd. Een welwillende lezer zal daar echter zonder problemen over heen willen stappen in het besef

dat volledigheid niet alleen onmogelijk, maar zelfs onwenselijk is bij dergelijke overzichten.

Ik zou het proefschrift echter tekort doen, als ik zou blijven steken in de opmerking dat er sprake is van een goede samenvatting van de debatten over het

selectie-vraagstuk (wie gaat voor?), genetica, orgaantransplantatie en medische experimenten. Immers, Trappenburg boogt meer dan alleen een samenvatting. Ze is uit op een beoordeling van de debatten, en van de denkmodellen die in het debat worden gehanteerd. Op basis van deze beoordeling komt zij tot de opinie dat een nieuw model noodzakelijk is. Zij ontwikkelt vervolgens zelf zo'n nieuw model, waarbij zij zich baseert op de theorie van Michael Walzer. Hier wordt het natuurlijk pas echt spannend en de aandacht in deze bespreking zal dan ook vooral daar naar uitgaan.

Beoordeling debatten

Trappenburg beoordeelt de debatten op hun probleemoplossend en normgenererend vermogen. Haar basisveronderstelling is, dat de structuur of het gebrek aan structuur in een maatschappelijke discussie en de aard van de door de deelnemers gebruikte argumenten bepalend zijn voor de uitkomsten van de discussie. Deze veronderstelling wordt naar haar oordeel bevestigd door de analyse van de debatten zoals door haar verricht. In concreto betekent dit het volgende:

- Het debat over het selectie-vraagstuk kenmerkt zich door een aantal verschillende probleemdefinities. Er is een medische benadering (met medische criteria), een juridische (burgers hebben rechten), een benadering op instellingsniveau (gericht op budgetten) en 'meta-benaderingen' (moeten we niet af van de begeerte?). Dit betekent dat het debat steeds maar door blijft gaan en dat geformuleerde normen vaak niet lang stand houden. Ze wisselen immers al naar gelang de probleemdefinitie.

- Het debat over orgaan-transplantatie en medische experimenten kenmerkt zich door een sterke mate van 'voorjuri-disering'. De discussie wordt vrijwel uitsluitend in juridische termen gevoerd. Dat leidt enerzijds tot heldere uitkomsten, zoals commerciële donatie mag niet en experimenten mogen uitsluitend na verkregen toestemming, maar wellicht ook tot enige frustratie. Het is nauwelijks mogelijk werkelijk te debatteren vanuit een standpunt dat ingaat tegen hetgeen juridisch is dichtgetimmerd.

Het is bijvoorbeeld volgens Trappenburg nauwelijks mogelijk om experimenten met kinderen te verdedigen in het debat, omdat elke poging daartoe onmiddellijk wordt afgeblazen onder verwijzing naar het toestemmingsvereiste. Toch kan er wel een goed argument zijn voor experimenten met kinderen, namelijk de ontwikkeling van geneesmiddelen juist voor die groep. Deze weg dreigt echter nage-nog te worden afgesloten.

- Het debat over genetica en over medische experimenten bij embryo's kenmerkt zich door een gevecht op zeer open terrein. In de praktijk betekent dit chaos en ongestructureerdheid. Een dans om het moeras, zou je kunnen zeggen. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat er twee typen normen uit dit debat naar voren komen, te weten morele panieknormering, naast het toepassen van bestaande normering op die stukjes van het probleem waar dat nog net gaat. Het wetsvoorstel inzake experimenten met embryo's beschouwt Trappenburg als voorbeeld bij uitstek van morele panieknormering. Er is in alle chaos een sterke behoefte om in ieder geval iets te verbieden en dus schiet de wetgever uit de bocht.

Ik vind de analyse van debatten door Trappenburg, hoewel verhelderend, toch onvoldoende overtuigend. Dat heeft vooral te maken met de grote mate van diffuusheid van haar beoordelingskader. Wanneer is nu eigenlijk een debat naar tevredenheid verlopen? Naar mijn mening kun je daarvoor vier criteria aanleggen:

1. Het debat als zodanig verliep ordelijk, de argumenten die werden ingebracht waren deugdelijk, etc.: het proces-criterium.
2. Er is een heldere uitkomst uit het debat gekomen, een duidelijke keuze wat wel en niet mag: het juridische criterium.
3. Er is een uitkomst waarmee de betrokkenen uit de voeten kunnen, die zij kunnen invoelen en uitvoeren: het draagvlak-criterium
4. Er is een inhoudelijk bevredigende uitkomst, een uitkomst die in de ogen van de beoordelaar, niet altijd noodzakelijk een betrokkene, een inhoudelijk goede keuze is: het inhoudelijk criterium.

In haar waardering van de verschillende debatten lopen deze vier criteria in grote mate door elkaar. Deze 'hutspotterigheid' van haar beoordelingskader maakt dat de waardering van de debatten door Trappenburg vaak zeer glibberig verloopt. Je krijgt een enkele keer zelfs de indruk dat Trappenburg eerst vaststelt dat ze ergens tevreden over is, en dan vervolgens het passende criterium erbij zoekt om deze bewering te staven. Het angstige vermoeden rijst soms zelfs dat zij voor haar eigen oordeel vooral criterium 4 gebruikt. Natuurlijk is dat voor

een politicoloog zo'n beetje vloeien in de kerk, en dus hanteert zij dit criterium nergens expliciet. Toch verraadt haar taalgebruik op dit punt veel. Ik geef twee voorbeelden:

Ten eerste werd hierboven al aangegeven dat zij het wetsvoorstel inzake ex-

Juristen moeten niet langer denken dat ethiek een 'slappe-hap-vorm' van recht is en ethici moeten ophouden te denken dat juristen nogal platvloerse filosofen zijn.

perimenten bij embryo's aanduidt als 'morele paniek-normering', in haar eigen Engelse vertaling zelfs als *'for-God's-sake-let's-forbid-something norms'*. Iedereen die een beetje op de hoogte is met theorieën met betrekking tot de morele status van het menselijk embryo, zoals onder meer binnen het CDA al jaren gehanteerd - en zij is meer dan op de hoogte - weet dat het wetsvoorstel volstrekt in

overeenstemming is met die benadering. Zeker geen panieknormering dus, maar een volstrekt consistente uitwerking van een bepaalde lijn. Dat die lijn voor discussie vatbaar is, zal niemand betwisten, dat betekent beslist niet dat er sprake is van enige vorm van paniek. Kennelijk kan Trappenburg haar inhoudelijke afschuw onvoldoende onder stoelen of banken steken.

Ten tweede constateert Trappenburg in het debat over transplantatie dat de 'voorgejuridiseerde structuur een onoverkoombare hindernis is voor het ontstaan van nieuwe normen' (pagina 157). Eén van haar stenen des aanstoots is daarbij dat er niet een 'geen-bezwaar-systeem' zal worden ingevoerd. Nu is de discussie over dit onderwerp bijzonder zorgvuldig gevoerd. Bovendien kan echt niet worden gezegd dat de voorgejuridiseerdheid aanleiding is geweest

tot het hanteren van uitsluitend juridische argumenten, of tot een grote eenzijdigheid in de discussie. Kennelijk zijn er gewoon goede redenen om niet over te gaan tot een 'geen-bezwaar-systeem'. Praten over een 'onoverkoombare hindernis' wekt echter een geheel andere indruk.

Al met al is Trappenburg van oordeel dat geen van de debatten aanleiding geeft tot grote tevredenheid. Dit heeft volgens haar direct te maken met het feit dat geen van de gehanteerde denkmodellen echt bevredigend kan worden genoemd. Zij onderscheidt het juridische, het liberale en het conservatieve denkmodel. Met de laatste categorie zijn die theorieën bedoeld die de probleemdefinitie als zodanig ter discussie willen stellen. Daartoe rekent zij de gemeenschapsgerichte, de narrativistische en de 'rooms-katholieke' benadering. Hoewel al deze benaderingen ook hun voordelen kennen, zijn zij lang niet altijd in staat voldoende bij te dragen aan een debat om dat naar wens te laten verlopen. Er is volgens haar, kortom, behoefte aan een nieuw model.

Spheres of Justice

In haar zoektocht naar een nieuw denkmodel stuit Trappenburg op Michael Walzer. Voor de ontwikkeling van haar model sluit zij met name aan op diens boek *'Spheres of Justice'*.¹ Walzer schreef dit boek in feite als reactie op het grote werk van John Rawls, *'A Theory of Justice'*. Het belangrijkste onderscheid met de benadering van Rawls is, dat Walzer een gedifferentieerde theorie van rechtvaardigheid presenteert. Rawls brengt een theorie van rechtvaardigheid die hij zeer algemeen geldig laat zijn, althans voorzover het beschavingen met een bepaald minimum aan

voedsel en organisatie-structuur betreft. Walzer daarentegen is van oordeel dat er voor elke sfeer van maatschappelijk leven eigen normen van rechtvaardigheid gelden. Met 'sferen' bedoelt Walzer velden als 'veiligheid en welzijn', 'geld en goederen', 'ambten', 'onderwijs', 'liefde en vriendschap' en zelfs 'goddelijke genade'. Van cruciaal belang is, dat het bezit van een sterke positie of zelfs een monopolie in de ene sfeer nooit mag leiden tot eenzelfde monopolie in andere sferen. Genade mag niet te koop zijn, net zo min als liefde of politieke ambten. In dezelfde lijn redeneert hij dat de normen uit de ene sfeer niet zonder meer overheersend mogen zijn in een andere sfeer. Zo mag iemand niet worden afgewezen in een sollicitatie-procedure voor een ambt² vanwege zijn scheve neus, maar het zou onzin zijn diezelfde norm op te leggen aan mensen die overwegen of ze met iemand in het huwelijk zouden willen treden.

In beginsel zijn er drie mechanismen hoe goederen kunnen worden verdeeld, te weten vrije ruil (de markt), verdienste en behoefte. Elke sfeer kent zijn eigen meest gewenste verdelingsmechanismen. Hoge cijfers in het onderwijs behoren niet te koop te zijn of naar behoefte te worden verdeeld, het gaat daar om verdienste. De vraag of goddelijke genade naar verdienste wordt verdeeld, is aanleiding geweest voor één van de grootste scheuringen in de geschiedenis van de christelijke kerk.

De benadering van Walzer roept in eerste instantie sterke herinneringen op aan het werk van Dooyeweerd. Een zeer belangrijke overeenkomst is bijvoorbeeld het punt dat ook Dooyeweerd van oordeel was dat normen uit

het ene aspect van de werkelijkheid en samenlevingsverband niet zonder meer mochten worden overgezet naar een ander aspect of verband. Dat betekent in essentie dat beiden een radicaal pluralistisch-normatieve benadering hantieren. Toch moeten we ons door deze in het oog lopende overeenkomst niet om de tuin laten leiden. Naar mijn oordeel zijn de verschillen tussen beide benaderingen uiteindelijk groter dan de overeenkomsten. Uiteraard kan het een en ander in deze boekbespreking niet uitvoerig worden geanalyseerd; ik volsta derhalve met het noemen van drie essentiële verschillen tussen de benadering van Dooyeweerd en die van Walzer.

1. De wetskringen van Dooyeweerd staan in nauwe relatie tot werkelijke gemeenschappen, terwijl Walzer, althans in *'Spheres of Justice'* uitsluitend is gericht op de aard van de goederen die worden verdeeld. De kringen zijn daarmee iets radicaal anders dan de *'Spheres'* van Walzer. Om een typerend voorbeeld te noemen: Dooyeweerd spreekt over scholen, het gezin etc., Walzer daarentegen over de goederen *'education'* en *'kinship and love'*. Walzer is dan ook geen gemeenschapsgericht denker *pur sang*.
2. Walzer presenteert een theorie van rechtvaardigheid, bij Dooyeweerd gaat het om een veel bredere normativiteit. De gerichtheid van Walzer op de distributie van goederen geeft zijn theorie een totaal ander *'Anliegen'*.
3. Walzer presenteert een interpretatieve theorie. Hij gaat op zoek naar *'shared understandings'*, analyseert die, stelt kleine verbeteringen voor en komt zo tot een normatieve keuze. Op geen enkele wijze wordt deze keuze gedragen door een inhoudelijk beeld over een wenselijke werkelijkheid. Walzer is in de kern een liberaal; een genuanceerde liberaal

weliswaar, omdat hij een belangrijke verbetering aanbrengt, maar toch. Dooyeweerd daarentegen werkt natuurlijk wel degelijk vanuit een inhoudelijk gekleurd beeld over een wenselijke werkelijkheid. Soevereiniteit in eigen kring is dan ook zeker niet een andere benaming voor volslagen ongenormeerde autonomie van maatschappelijke clubjes.

Nieuw denkmodel

Trappenburg is van oordeel dat een denkmodel gebaseerd op de theorie van Walzer zeer nuttige diensten kan bewijzen in medisch-ethische debatten. Zij moet daartoe nog wel eerst een *'sfeer van gezondheidszorg'* in het leven roepen, want daarover rept Walzer niet. Ik wil niet uitsluiten dat het consistent is met de theorie van Walzer om deze sfeer te creëren, al moet wel worden gezegd, dat dit wel een beetje merkwaardig is in het licht van het feit dat Walzer artsen behandelt in het kader van de *'sphere of office'*. Ik heb echter een veel ernstiger en fundamenteeler punt van kritiek. Op geen enkele plaats besteedt Trappenburg aandacht aan het feit dat Walzer een theorie van rechtvaardigheid neerzet. Zijn theorie gaat over distributie-vraagstukken. Lang niet alle ethische vragen zijn terug te brengen tot distributie-vraagstukken. Integendeel, de meeste ethische vraagstukken zijn anders van aard. Uit de vier door Trappenburg besproken thema's kan eigenlijk alleen het selectie-vraagstuk als een distributie-probleem worden beschouwd. Bij de

De wetskringen van Dooyeweerd zijn iets radicaal anders dan de *'Spheres'* van Walzer. Dooyeweerd spreekt over scholen en het gezin, Walzer daarentegen over de goederen *'education'* en *'kinship and love'*.

andere onderwerpen komen distributieaspecten hooguit terzijde aan de orde; zij vormen echter nooit de kern van het vraagstuk. Kortom, op deze wijze wordt Walzer ver, te ver, buiten zijn eigen proporties opgerekt. Het nieuwe denkmodel leidt dan ook tot conclusies die wat mij betreft veel te kort door de bocht zijn. Bovendien lijkt Trappenburg ook hier de neiging te hebben eerst te kijken wat ze van iets vindt, en vervolgens afhankelijk daarvan een bijpassende sfeer te creëren. Een sterk voorbeeld daarvan vind ik het volgende: Trappenburg wil de mogelijkheid van abortus niet in zijn algemeenheid inperken, maar heeft wel moeite met een te vanzelfsprekende mogelijkheid tot abortus bij bepaalde, zeer lichte afwijkingen. Om dit te verdedigen schrijft zij de volgende zinsnede: 'Kan een reguliere abortus in de abortuskliniek in onze samenleving worden gedefinieerd als een standaard publieke voorziening, selectieve abortus (na prenatale diagnostiek, ah) speelt zich af in de sfeer van de gezondheidszorg en zal daar worden beoordeeld aan de hand van in die sfeer gedeelde normen' (pagina 321). Tja, zo lust ik er ook nog wel een paar.

Recht en ethiek

Er moet mij nog één zaak van het hart. Wat in mijn ogen vele medisch-ethische debatten onbevredigend maakt, is vooral het niet onderscheiden tussen ethische en juridische argumenten. In feite loopt ook Trappenburg in deze valkuil. Zij behandelt alle argumenten zonder probleem door elkaar heen en volgt daarmee, op zichzelf begrijpelijk, de heilloze discussie.

Recht en ethiek zijn twee fundamenteel van elkaar te onderscheiden gebieden. In de ethiek gaat het om de vraag wat

de inhoudelijk goede keuze is, of zelfs wat het goede leven is. In het recht gaat het om de vraag hoe wij onze samenleving willen ordenen. Als je die twee vragen voortdurend door elkaar heen laat lopen, leidt dat tot een buitengewoon verwarde discussie. Juristen moeten niet langer denken dat ethiek een 'Slappe-hap-vorm' van recht is en ethici moeten ophouden te denken dat juristen nogal platvloerse filosofen zijn. Geen van beide is waar. Elk discours heeft zijn eigen waarde. Ik denk dat wanneer ethische en juridische argumenten zorgvuldiger onderscheiden zouden worden, er een aanzienlijke meeropbrengst in de discussie te halen zou zijn. Al met al heeft Trappenburg een interessant proefschrift afgeleverd. Teleurstellend is het, dat haar analyse niet altijd de neutraliteit lijkt te hebben die haar theoretische benadering vereist.

Mr.dr.s. A.K. Huibers (1963) is werkzaam bij NZJ/Consult.

M.J. Trappenburg, *Soorten van gelijk: medisch-ethische discussie in Nederland*, Tjeenk Willink, Zwolle, 1993, 381 blz., f 75,-.

Noten

- 1 Walzer, M., *Spheres of Justice*, Blackwell, Oxford 1994 (eerste druk 1983).
- 2 Met ambten bedoelt Walzer niet alleen politieke ambten, maar al die functies waar het publiek als geheel een belang in heeft, dus ook artsen en dergelijke.